

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА У КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

Прагнення суспільства до розв'язання проблем глобальної екологічної кризи є неможливим без розвитку системи освіти зокрема екологічної. У статті висвітлено роль і функції сучасної екологічної освіти у контексті стійкого розвитку. За таких умов вона набуває статусу інтегруючого фактору освіти в цілому, визначає її стратегічну мету і провідні напрями, виступає у якості нового напрямку освіти.

Стремление общества к решению проблем глобальной экологической кризиса не возможен без развития систем образования, в частности экологического. В статье показана роль экологического образования в контексте устойчивого развития. В таких условиях экологическое образование приобретает статус интегрирующего фактора образования в целом, определяет его стратегическую цель и главные направления, выступает как новое направление образования.

Наразі є усі підстави визнати всезагальність екологічної освіти, екологічної культури, екологічно зорієнтована підготовка необхідна людям найрізноманітніших спеціальностей, кожна з яких має свої вимоги, критерії, специфіку.

Всебічне вивчення проблеми щодо значення і ролі сучасної екологічної освіти спонукали нас зупинитися в такому аспекті питання як сутність екологічної освіти, змісті концепції стійкого розвитку, що були предметом уваги як зарубіжних так і українських вчених (Г.О.Білявський, М.І.Дробноход, Є.П.Желіба, Н.М.Мамедов, М.М.Моїсєєв, Л.Н.Немец, А.Д.Урсун, А.Н.Романович, В.Я.Шевчук та інші).

Окреслене питання й було визначено як предмет розгляду даної статті.

Універсальний характер концепції стійкого розвитку, високий соціальний статус та притаманні їй функції інтегратора світового суспільства обумовлюють

підвищення інтересу як до концепції так і до передбачуваних результатів від її запровадження.

Термін „стійкий розвиток” є наближеним перекладом англійського словосполучення „sustainable development”, що був запропонований світовій громаді у 1987 р. Лестером Брауном, а розповсюдження набув після публікації доповіді Комісії леді Брундланд „Наше спільне майбутнє”. Його потужне поширення відбулося через те, що він уперше пов'язав проблеми охорони довкілля, стабілізації економіки і добробуту людей. Нині існує понад 30 визначень і перекладів цього поняття, але на думку українських вчених доречніше вживати термін „гармонійний розвиток” [8].

Поняття про стійкий розвиток у контексті розв'язання проблем глобальної екологічної кризи, ще потребує всебічного наукового, філософського осмислення, наповнення глибоким економічним і соціально-культурним змістом [2], але наразі увійшло до широкого вживання і є підґрунтям багатьох підходів щодо можливих шляхів майбутнього розвитку світового суспільства. До уваги беруть такий розвиток, коли цивілізація не виходить за межі екологічної рівноваги, не викликає у біосфері процесів руйнування і створення умов непридатних для існування людини.

Ми дотримуємося розуміння терміну „стійкий розвиток”, запропонованого М.М.Моїсєєвим, як стратегії перехідного періоду, в результаті якого може виникнути режим коеволюції людини і природи.

Російські вчені В.І.Данилов-Даніліч і К.С.Лосєв розробили концепцію біотичної регуляції середовища, провідні положення якої спрямовують на послідовне виконання низки принципів завдань, що сприятиме переходу Росії до екологічнобезпечної, збалансованої, стійкого розвитку. З точки зору українських вчених, яка була оприлюднена в колективній праці „Ноосферегенез і гармонійний розвиток” [8, 46-47], ці завдання є актуальними та прийнятними і для України, як держави із схожою еколого-економічною ситуацією. Але за умов використання концептуальних положень цієї теорії для України необхідно враховувати низку специфічних національних факторів та сучасні розробки вітчизняних

вчених. Найпершим з таких завдань є необхідність допомоги щодо виходу країни з екологічної кризи шляхом забезпечення стабілізації екологічної ситуації посилення її економічного потенціалу, формування масової екологічної культури і свідомості. Наступні завданням, виокремлюється екологізація економічної діяльності, що передбачає здійснення господарської діяльності на основі впровадження ресурсозберігаючих технологій, цілеспрямованих змін структури особистого та суспільного споживання і на завершальному етапі, що на нашу думку, має бути визначено як провідне завдання доведення системи екологічного виховання і освіти до європейського рівня.

Таким чином концепція стійкого розвитку повинна стати новою моделлю цивілізованого розвитку, до якої має прагнути кожна держава, а „модель освітньої системи ХХІ століття має орієнтуватися на модель стійкого розвитку суспільства” [10], набуваючи за таких умов нових глобальних функцій.

На думку українських вчених реальні реформи освітній галузі наразі відсутні, хоча в перехідний період до стійкого розвитку освіта розглядається як провідна галузь формування інтелектуального потенціалу держави, нових світоглядних цінностей, без чого навіть за умов впровадження найефективніших технологій перехід до стійкого розвитку неможливий [9, 73].

Існує точка зору, що перехід до стійкого розвитку неможливим без розвитку системи освіти взагалі і екологічної зокрема, без становлення екологічної культури професіонала, без змін вектору впливу людини на навколишнє середовище і звернення його до самої себе [3, 34]. Таку ж думку проголошує й М.І.Дробнох „ Стратегія переходу до суспільства стійкого розвитку не торкатися передусім гуманітарної сфери освіти виховання, формування нової моралі, свідомості. Без формування нової освітньої моделі в принципі не можна сформуватися ні екологічна свідомість, ні стійке суспільство. Адже екологічні проблеми мають більш глибинний характер і закорінені в тих структурах людського буття, що охоплюють релігійні і світоглядні системи, суспільні норми, етичні людські взаємини

культури взагалі. Тільки високоосвічене й високодуховне суспільство, здатне реалізувати принципи коеволюції з природою, може увійти в нову епоху, якою обіцяє стати ХХІ ст.” [2, 14-15].

На глобальному рівні усвідомлення ролі екологічної освіти у формуванні екологічного мислення як передумови стійкого розвитку цивілізації відбулося наприкінці 50-х років ХХ сторіччя. Ці ідеї увійшли у свідомість світової громадськості і знайшли відбиток у міжнародних конференціях, міждержавних документах та законодавчих актах різного гатунку, численних документах комісії ЮНЕСКО-ЮНЕП, матеріалах і резолюціях міжнародних конференцій, робочих нарад, завдяки чому екологічна освіта посіла чинне місце в педагогічній теорії і практиці і стала об'єктом міжнародного співробітництва.

У 1987 р. в Доповіді Міжнародної Комісії ООН були викладені провідні положення концепції стійкого розвитку. За умов існуючої екологічної кризи стійкий екологічно безпечний розвиток визначають як одну із оптимальних моделей подальшого існування людства, яка насамперед спрямована на збалансоване розв'язання соціально-економічних проблем збереження навколишнього природного середовища з метою забезпечення потреб нинішнього і майбутніх поколінь. Засадовою позицією концепції стійкого розвитку є екологічний імператив, який ґрунтується на вимогах слідування законам Природи, що у свою чергу передбачає виховання нової моралі, свідомості, і безперечно пов'язане із створенням відповідної освітньо-виховної моделі людини і суспільства.

А.Урсул і А.Романович вважають, що екологічна освіта зможе посісти чинне місце за умови, коли вона сама набуде у якості постулату можливості виходу на систему освіти, зорієнтовану на стійкий розвиток [10]. Вчені наголошують на значущості реалізації стратегії екологічно безпечного стійкого розвитку через її безпосередній зв'язок із освітнім процесом, екологізація якого стає пріоритетним механізмом впровадження екологічної безпеки. Цей процес, у свою чергу, окреслює роль екологізації освіти, професійної екологічної освіти у

забезпеченні пріоритету цілей екологічної безпеки стратегії стійкого розвитку. За умови різних підходів до розгортання екологічної освіти важливим залишається спрямування її змісту на вихід з екологічної кризи.

Саме у контексті ідеї переходу суспільства до стійкого розвитку, екологічна освіта набуває значення системоутворюючого фактору стійкості в цілому. У такому способі відбувається перехід від «зеленого вектору морального» (Н.Ж.Дагбаєва), що відповідає висвітленню нами у попередніх публікаціях позиції щодо переорієнтації цілей екологічної освіти. Це означає, що «зеленій» концепції використовуються можливості тільки освітнього процесу, а у другому випадку включається увесь спектр впливу середовища – культурні, естетичні, етнічні традиції. Окрім того посилюються можливості використання усіх предметів навчального процесу. Важливим фактором стає звернення до емоцій і почуттів.

За твердженням Н.М.Мамедова екологічна освіта в контексті стійкого розвитку набуває статусу інтегруючого чинника освіти в цілому, визначає її стратегічну мету, провідні напрямки [6, 80], вона виступає як новий напрямок освіти, має світоглядний характер, ґрунтується на усвідомленні себе як частини навколишнього світу, має на меті розвиток екологічної культури суспільства провідними її ознаками є системність, обов'язковість, неперервність.

Від рівня, ємності, глибини цієї освіти залежить розв'язання проблем стійкого розвитку, майбутнє нашої нації, підкреслюють Є.Желібо і Н.Авраменко [4, 118]. Лише за умов неперервності екологічної освіти, виховання і просвітництва ми зможемо підвищити екологічну свідомість людей, а згодом – перейти до більш конкретних заходів і засобів, забезпечивши шлях нашої держави до стійкого розвитку.

Стійкий суспільний розвиток набуває реальної виявленості за умов переорієнтації цілей, змісту і методів всього освітнього процесу. Так, на думку американських дослідників, уможливлення такого підходу стає досяжним у разі використання резервів освіти:

- визнати стійкий розвиток як парадигму для освітніх змін;

- обґрунтувати екологічну підготовку кожного учня, таким чином аби зміст стійкого способу життя брався до уваги як мета в базисній і основній програмах на усіх рівнях шкільної освіти;
- наповнити екологічним змістом усі навчальні предмети;
- скласти програми з екологічної освіти для спеціалізації у більшості коледжів та університетів;
- надати імпульс подальшому розвитку громадянської освіти для затвердження зазначеної парадигми у свідомості кожного члена суспільства, з тим, аби стійкість набула пріоритетності в освіті дорослих і в системі підвищення кваліфікації;
- активізувати дослідження широкого спектру екологічних і культурних проблем, які розглядають питання взаємодії людини і навколишнього середовища;
- співвідносити реформи освіти з розвитком екологічної освіти на національному і міжнародному рівнях [11, 123].

Освіта в контексті стійкого розвитку, за визначенням професора М.І.Дробнохода [2, 15], має бути всеохопною, адже рівень розвитку цивілізованого суспільства визначається рівнем його сумарної освіченості і духовності, а не окремих верств чи особистостей. На нашу думку, у вирішенні цієї глобальної проблеми не можна не брати до уваги роль кожної особистості, зокрема майбутнього фахівця. Екологічна освіта у контексті вирішення проблем стійкого розвитку без визначення сутнісних сил кожної особистості, без можливостей пізнання людиною самої себе не зможе посісти чинного місця у сучасному освітньому полі. Потенціал кожної людини виявляється у її прагненні до розвитку та самореалізації. Здатність до саморозвитку притаманна кожній людині, але ця здатність, як вважають вчені, може суттєво коливатися, що й позначається на різному рівні екологічної культури сучасних професіоналів. Саме екологічна освіта в контексті стійкого розвитку здатна послабити акцент вузькопрофесійної підготовки спеціалістів, який збіднює особистість, позбавляє її прагнення до самовизначення, самореалізації, знижує

відповідальність за особистий професійний рівень. З умов усвідомлення ролі екологічної освіти у контекст концепції стійкого розвитку відбувається становлення майбутнього фахівця не тільки як професіонала, а й як спеціаліста, на якого покладається відповідальність за свої професійні дії, що можуть мати технічні, соціальні морально-етичні наслідки, адже, як підкреслює І.Б.Васильєв, «професія захищає людину не тільки від злиднів, а й від аморальності, тобто дає змогу зберегти безцінну людську душу» [1, 59]. Вчений пропонує дат професії таке визначення: це зумовлений суспільним розподілом праці рід постійної діяльності, який не суперечить нормам загальнолюдської моралі, ґрунтується на екоцентричній екологічній свідомості і є джерелом матеріального забезпечення людини.

У контексті нашого дослідження та з урахування ракурсу розглядуваного питання важливою є точка зору Л.М.Немець, відповідно якої на етапі переходу до стійкого розвитку, коли тільки закладається підвалин глобального менталітету соціуму, головну роль має відігравати менталітетоформуюча функція. Її завданням переорієнтація суспільної свідомості на загальнолюдські цінності, на усвідомлення самоцінності усього живого на планеті, у тому числі й людського життя та необхідності уважного ставлення до нього [7, 232-235]. Таким чином загроза глобальної екологічної катастрофи, що насувається на людство, вимагає виховання нових цінностей, на сучасному етапі – цінностей, декларованих концепцією стійкого розвитку.

Українськими вченими еколого-освітня модель розглядається як складова Національної концепції переходу України до стійкого розвитку і невід'ємною складовою гуманітарної освіти; вона має охоплювати усі верстви населення та рівні освіти, є цілісною загалом, і методологічному розумінні, зокрема. Науковці пропонують визначити функції екологічної освіти таким положеннями [2, 26-27]:

1) розкриває комунікативні можливості людини через з'ясування понять, які є необхідним компонентом сучасного комунікативного мінімуму кожної людини незалежно від її освітнього і соціального стану;

2) виконує важливу інформативну функцію, оскільки громадяни набувають всебічні дані про природне середовище, природні ресурси, з'ясовує місце людини в природі, її зв'язки з нею і Всесвітом;

3) формує особистість учня, молодшої людини і громадянина, розкриваючи здебільшого її емоційну та інтелектуальну сфери, здатність логічно мислити, уміння передбачати наслідки своєї поведінки в природі та суспільстві, формувати ставлення до природи як світу свого буття, усвідомлювати свою долю як долю своєї землі, а долю своєї землі як особисту.

Поряд з усвідомленням ролі екологічної освіти у контексті стійкого розвитку країни, існує багато проблем і невизначеності з багатьох позицій. Так Є.Желібо [4, 118] зазначає, що на сучасному етапі є багато невирішених питань, серед яких недостатня кількість коштів на її розвиток, відсутність необхідної кількості кваліфікованих кадрів. У попередніх публікаціях ми визначали серед таких проблем і відсутність системи екологічної освіти як такої, неспроможність більшості викладачів впроваджувати новітні педагогічні технології у змісті екологічної освіти, відсутність належного науково-методичного забезпечення тощо.

Наразі виокремлюють два підходи до усвідомлення шляхів виходу з екологічної кризи. Один – реалізується в рамках синергетики, інший – у руслі концепції стійкого розвитку. Між положеннями синергетики і концепцією стійкого розвитку існує наявність принципових відмінностей, але ці протиріччя, зазначає А.А.Горелов, можна усунути, за умов коли суспільство навчиться переходити із одного нерівноважного стану до іншого, не руйнуючи себе і природне середовище.

Теоретичний аналіз особливостей формування системи екологічної освіти свідчить на наявність різних підходів до цієї освітньої галузі. Наприклад, Л.Н.Немець відмічає, що в останні десятиріччя у суспільній свідомості виникло нове розуміння якісного стану екологічної освіти та необхідності кардинальних змін в глобальному масштабі. Екологічний підхід, за своєю суттю, як вважає вчена, є антропоцентричним, відповідно, висувається ідея, що екологічна освіта і виховання це тільки важлива й

необхідна складова та сходинка до більш широкі загальної освіти і виховання в галузі навколишнього середовища (енвайронментальної освіти), яка за своєю суттю є природоцентричною. З цієї точки зору освіта в галузі навколишнього середовища є дуже важливою етапі переходу до стійкого розвитку, коли необхідно перевести суспільну і особистісну свідомість з позиції „жорстокого” антропоцентризму на позиції більш „м’якого” природоцентризму по відношенню до навколишнього середовища. В монографічному дослідженні автор наголошується, що формування більш високого рівня суспільної і особистісної енвайронментальної свідомості культури, як моральної засади природокористування провідною умовою виживання людства [7, 220-221].

Роль освіти в забезпеченні стійкого екологічного розвитку була обґрунтована в двох основних доповідях ООН – матеріалах ЮНЕП „Перспективи навколишнього середовища на період до 2000 р. і надалі” (травень 1987) і матеріалах Брундланської комісії „Наше спільне майбутнє” (квітень 1987 р.). У документах наголошується, що для досягнення стійкого розвитку освіта в галузі навколишнього середовища потребує здійснення довготривалих заходів.

Останнім часом набуває популярності концепція освіти для стійкого розвитку. Механізм реалізації концепції стійкого розвитку було викладено в документі „Повістка дня на ХХІ століття” проголошеному на глобальному саміті в Ріо-де-Жанейро (червень 1992р.). У цьому документі освіта трактується як важливий інструмент забезпечення стійкого розвитку, виходячи з того, що рівень екологічної культури сучасної людини відповідає реаліям часу, а виправити існуюче становище можливо лише за умови розробки, удосконалення і впровадження сучасних освітніх програм. Провідним завданням такої освіти є формування усвідомлено екологічних і етичних норм, цінностей і ставлення професійних навичок і стилю життя, що вимагаються для забезпечення стійкого розвитку. У цьому документі було сформульовано завдання щодо формування освіти і цілей стійкого розвитку:

- Забезпечити освіту з питань розвитку і збереження навколишнього середовища для людей різного віку.
- Залучити концепції розвитку і охорони навколишнього середовища до всіх навчальних програм з аналізом причин, що викликають основні проблеми.
- Забезпечити залучення школярів до місцевих і регіональних досліджень стану навколишнього середовища.

У змісті концепції наголошувалося й на тому, що людство повинно надати розвитку світової цивілізації стійкого і довговічного характеру з метою задоволення потреб людей, які живуть нині і не позбавити цього прийдешніх поколінь.

На всесвітньому Саміті з стійкого розвитку в Йоханесбург, 2002р.) було проголошено Декаду освіти для стійкого розвитку, що розпочинається з 2005 року.

У Великій Британії освіта для стійкого розвитку розглядається як синтез екологічної освіти і освіти для розвитку. Сфера освіти для розвитку суттєво розширилася завдяки наполегливим діям деяких недержавних організацій, таких як ОКСФАМ (Oxfam). Екологічна освіта, освіта для розвитку і дисципліни, що вивчають світ (environmental education, development education and peace studies) поділяють провідні положення концепції стійкого розвитку, яка ґрунтується на трьох чинниках: економічна стійкість; соціальна стійкість; екологічна стійкість.

За твердженням Пола Варе окремі діячі освіти пропонують замінити екологічну освіту освітою для стійкого розвитку, бо саме вона торкається можливостей людини адаптуватися, виживати і успішно діяти у сучасному світі. Таким чином освіта для стійкого розвитку спрямована на розвиток можливостей людини до постійного навчання. Інші діячі освіти вважають, що це означає повну переорієнтацію цілей і самого процесу освіти. Така роль трансформатора значно відрізняється від традиційного місця, що його займає сучасна екологічна освіта. Якщо екологічна освіта вимагає окремого місця в навчальних планах серед інших дисциплін як окремий вид знань і підходів, то освіта для стійкого розвитку передбачає повну зміну освіти як такої.

Викладені підходи до змісту і завдань екологічної освіти і освіти для стійкого розвитку свідчать на наявність певних розбіжностей. Ми свідомо дотримуємося позиції відповідно якої ці види освіти не можна брати до уваги як тотожні. Якщо для першого метою є формування загальної і професійної екологічної культури, то мету другого, вважає Ю.Л.Мазуров, можна сформулювати як оволодіння навичками ідентифікації об'єктивно здійснюваних екологічних обмежень економічного розвитку і адаптації соціуму до цих обмежень [5, 4].

З урахуванням існуючих підходів до вирішення завдань, що стоять наразі перед професійною освітою України, в тому числі завдання щодо створення системи екологічної освіти, ми передбачаємо брати до використання термін „екологічна освіта” і в опрацюванні усіх аспектів цієї проблеми виходити із змісту, принципів завдань, які характеризують саме екологічну освіту.

Цитована література:

1. Васильев Г.Б. Идеология профессионализма: современная и на перспективу // Освіта і управління. – 1997. – № 3. – С.57-62
2. Дробноход М. Пріоритети стійкого екологічно безпечного розвитку // Освіта і управління. – 1997. – №3. – С.5-18.
3. Ефимова Е.И. Методические основы становления экологической культуры. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2000. – 260 с.
4. Желібо Є.П., Авраменко Н.Л. Екологічна освіта в стратегії сталого розвитку // Постметодика. – 2002. – №7/8. – С.117-120.
5. Мазуров Ю.Л. Образование для устойчивого развития: содержание макроструктура // Вестник Московского университета Сер.5 География. – 2003. – № 4. С.3-9.
6. Мамедов Н.М. Основания экологического образования. // Философия экологического образования. – М.: / И.К. Лисеев (ред.) . – М.: Прогресс-Традиция, 2003. –С.72-88.
7. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: Социально-географические аспекты (на примере Украины). – Х.: Факт, 2003. – 383 с.
8. Ноосферогенез і гармонійний розвиток: В.Я.Шевчук, Г.О.Білявська, Ю.М.Саталкін та ін. – К.: Геопринт, 2002. – 127 с.
9. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна: Нав. посіб. Ф.В.Вольвач та ін.; За ред. М.І.Дробнохода. – К.: МАУП, 2002. – 104 с.
10. Урсул А., Романович А. Перспективы образования и проблемы безопасности // Вестник высшей школы. – 2002. – № 8. – С.10-17.
11. Berbenet W.G/ Education for sustainable development: A call for reform. L. Angeles, 1989.